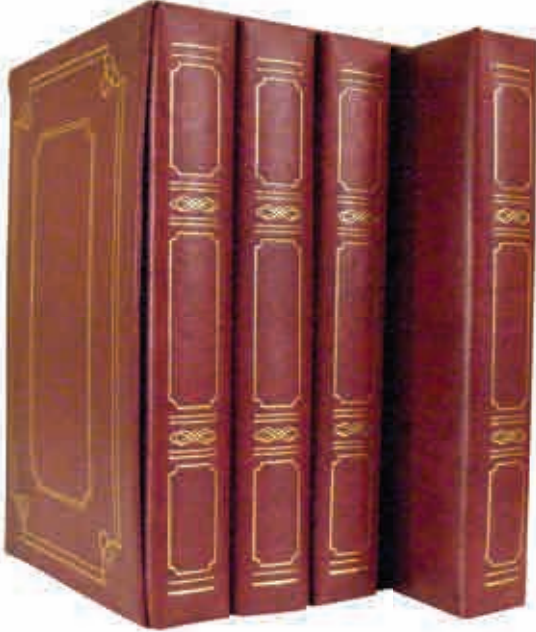

DÜNYA KÜLTÜRÜNDE TÜRK EDEBİYATI'NIN YERİ

Prof. Dr. Vagif SULTANLI
Dilbilimci

TÜRKİ HALKLAR İNSANLIK MEDENİYETİNE KATKI SAĞLAYAN ÇOĞU ŞAİR VE YAZAR OLAN BİRÇOK ÖNEMLİ ŞAHIS KAZANDIRDI. MAALESEF, DÜNYA EDEBİYATINA YAPILAN BU KATKI, MEDENİYETİN BAŞKA ALANLARINDA OLDUĞU GİBİ GEREKTİĞİ KADAR DEĞER GÖRMEMEKTE HATTA AÇIKÇA KÜÇÜMSENMEKTEDİR.

Meşhur Fransız şarkiyatçı Alber Sorel daha XX. yüzyılın başında dünyada iki meselenin kapalı kaldığını: bunlar coğrafya alanında; kutuplar, tarih alanında ise; Türk fenomeni olduğunu belirtmişti. Şu anda kutuplara neredeyse turistik geziler düzenlenecek hale gelmesine rağmen Türk konusu kabullenmek gerekiyor ki değişmedi. Bunun en belirgin sebebi Türkoloji biliminin Avrupa ve Rusya'da pratikte geliştiği, **bu bölgelerdeki Türkologların politik konjonktürleri gereği bilimsel gerçeklere ters mahiyette yol izlemesinde yatmaktadır.**

Tarih çok sayıda Türk imparatorluklarına ve diğer büyük Türk devletlerine şahit olmuş, **bu devletler de hakimiyeti altındaki halklara adaletli davranmıştır ve bu devletlerin genel prensiplerinde koloniletme anlayışı yoktur.** Türk imparatorlukları geniş coğrafyaya hükmetmesine rağmen, bu bölgelerde Türk kültürü ve dili yaygınlaşmamıştır. Buna örnek olarak günümüzde Türk dili diğer koloni imparatorluklarından farklı olarak eski döneme nispeten lokal olarak yaygınlaşmış, bu yaygınlaşma Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamını bile kapsamamaktadır.

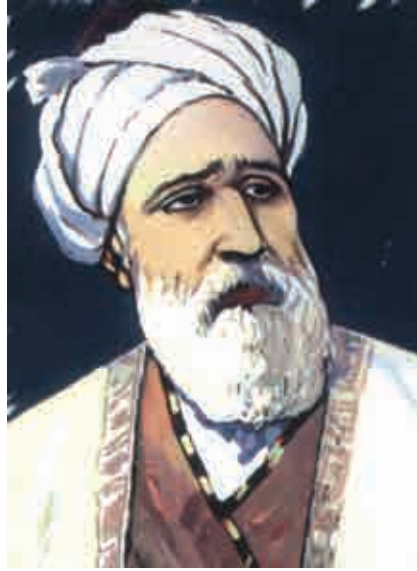
Avrupa bölgesi milattan önce III.

yüzyılda Hun İmparatorluğu'na dahil olduktan sonra Avrupa'da şarkı ve nutuk sanatı gelişmiş ayrıca Türk sözlü kültürü Avrupa halkı medeniyetine büyük etki etmiştir. İskandinav sagu "Büyük Edda" ve "Küçük Edda", Alman destanı "Nibelunglar hakkında türkü", Fransız lirik hikayesi "Tristan ve İzolda" Türk sözlü kültürünün ürünü olarak önemli bir yere sahiptir.

Türk edebiyatçı Mehmet Fuat Köprülü şöyle söylemektedir: "Rus bilim adamı Potanin Türk ve Moğol destanı olan "Kuzey Asya Destanı"nın incelerken bu destanı tek ve bütün olarak almış ve çalışmalarında

Nizami Gencevi

Muhammed Fuzuli

İmamettin Nesimi

özellikle 1899 yılında yayımlanan "Ortaçağdaki Avrupa Destanlarında Doğu Temaları" monografisinde destanların ayrı-ayrı Avrupa destanları olduğunu, bu destanın Batı Asya ve Avrupa halklarına ait olduğunu ispat etmeye, hatta İbrani-Hıristiyan kutsal metinlerine dayandırmaya çalışmıştır. Buradan çıkan sonuca göre **Slav, Fin, Alman, Fransız halklarının eski halk edebiyatındaki ilk destan motifleri Türk ve Moğollara aittir; böylece merkezi Asya halklarının halk edebiyatı destanlarının Avrupa'yı etkileme rolü Hun ve Atilla'ya aittir. Atilla'nın ve Hun Devleti'nin ortaçağdaki Avrupa destan edebiyatına olan etkisi o kadar büyüktür ki, bazı Alman edebiyat tarihçileri bu rolü "German" destanı ile Yunan destanındaki Agamemnon rolü ile mukayese ediyorlar.** Rusların XII. yüzyıla ait milli destanı "İgor'un seferi" tamamıyla Rus ve Türk-Kıpçak savaşına adanmıştır. Bu destandaki en önemli nokta ise çok sayıda Türkçe kelimenin açıkça kullanılmasıdır. Güneydoğu Avrupa halkları olan Sırp, Yunan vs. halklarının diğer destanlarında da

Mirze Fetali Ahundov

Türk etkisinin büyük olduğu hemen belli oluyor. Yukarıda söylenenlerin tamamı bence Türk destancılığının dünya üzerindeki önemini göstermek için yeterlidir".

Türklerin dünya kültürüne yaptığı katkılar sözlü edebiyattan ibaret olmayıp aynı zamanda yazılı edebiyata da önemli bir şekilde etkisini göstermiştir. İran-Turan savaşlarını konu alan meşhur "Alper Tonga" (Afrasiyab) destanının etkisi, Firdevsi'nin "Şahname" eserinde

Hüseyin Cavid

net görülmektedir. Daha sonra eski Türklere ait olan taş yazıları bulundu ve bu yazılar edebiyatın orijinal formu olarak inceleme konusu oldu.

Ünlü Macar bilim adamı Laslo Rasoni "Tarihte Türkler" adlı eserinde şöyle yazmıştır: "Regel'in 1878 yılında çıktığı araştırma seferinde ilk defa Takla-Makan çöl şehirlerindeki harabelere dikkat çekti. 1890 yılında İngiliz subay Bover, Kuça kenti harabelerinde bulunan ve IV. yüzyıla ait elyazması eserlerini satın aldı. Çok

Muhammet Hüseyin Şehriyar

Nazim Hikmet

Mehmet Akif Ersoy

geçmeden bu bölge tüm dünyanın dikkatini çekti. Gedin'in coğrafi araştırmalarının etkisiyle Kozlov, Roborovsk ve Oldenburg'dan oluşan Rus araştırma ekibi, İngiliz araştırmacı Aurel Steyn (1900-1901, 1906-1908, 1913-1916), Japon Otanifa, Fransız Pelliot (1906 – 1909), Alman Grünveld (1902-1903, 1905-1907) ve Le Koka (1904-1906, 1913-1914) gibi araştırmacılar da bölgeye geldi ve bunların buldukları eşyalar dünya müzelerini doldurdu. Bu bulgulara Berlin Sanat Müzesi'nde bulunan freskler, kitabeler ve figürler de dahildir. Bu eserlerin ve diğer kaynakların yardımıyla biz bugün tarihteki Uygur kültürü hakkında bilgi ediniyoruz".

İslam'ın gelmesiyle Türk kültürü yeni içerik ve yeni bir karaktere büründü. Çoğu Türk yazar Arapça ve Farsça yazdı ve klasik doğu edebiyatına büyük katkıda bulundu. Arap yazarlarının eserlerine şerh yazan Hatip Tebrizi'nin (1030-1109) edebiyat tarzı, doğu estetiğine yeni bir yön kazandı ve bu durum Uzak Avrupa ülkelerinin de dikkatini çekti. Nasrettin Tusi (1201-1274)

Farsça yazdığı eserleriyle şiir teorisinin gelişmesine ilham verdi ve bu ilham uzun zaman etkili oldu. Büyük Azerbaycan şairi Nizami Gancevi (1141-1209) "Hamsa" (beş eser) eseriyle dünya edebiyat tarihinde yeni bir sayfa açtı. Onun doğudaki etkisi sonucunda "Hamsa" adını taşıyan onlarca eser yazıldı ve bunların yazarları arasında Emir Hüsrev Dehlevi, Abdurrahman Cami ve Ali Şir Nevai gibi önemli edebiyat vekilleri de vardı. Bunlarla birlikte İvan Wolfgang Goethe "Kuzeydoğu Divanı" adlı eserinde Nizami'nin doğu kültürüne büyük etki sağladığını yazmaktadır, ayrıca G. Bokkacho'nun "Ameto", K. Gotsi ve F. Shiller'in "Prens Turandat" adlı eserleri tartışmasız biçimde Nizami'nin "Yedi Güzel" eserinden etkilenilerek yazıldığı görülmektedir.

Türk-Azerbaycan şiirinin büyük ustası İmamettin Nesimi'nin eserleri ve şahsiyeti hem Doğuda hem Batıda yankı uyandırmış ve birçok araştırmaya da konu olmuştur. Yine büyük yazar ve şair, Özbek-Çağatay dilinin temsilcisi Ali Şir Nevai (1441-1501) uzun zaman doğuda şiir otoritesi

oldu ve bu dilin mükemmel zenginliğini gösterebildi; doğuda onun "Mecalisü'n-Nefayis" eserinin adını taşıyan birçok eser yazıldı.

Türk şiirinin önemli temsilcisi Muhammet Fuzuli (1494-1556), son 5 yüzyıldır Doğu şiir sanatına olan etkisini sürdürmektedir. İngiliz bilim adamı Gibb Fuzuli için "Şiirin kalbi" ve "Doğudan doğan güneş" demiştir.

Azerbaycan'ın önde gelen düşünürü ve "Azerbaycan Molyeri" lakabını almış olan Mirza Fatali Ahundov'un (1812-1878) dramatik eserleri, edebiyat ve kültürdeki reformları Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır; 1880'li yılların başlarından itibaren meşhur Fransız şarkiyatçıları Barbye de Meynar, Stanislav Giar, Alfons Sillier, Lyusyen Buva, Lui Bazen gibi isimler Ahundov'un özel eserlerini tanıttılar ve sonra da makalelerinin tamamını yayımladılar.

Azerbaycan'ın XIX. yüzyılda önde gelen bilim adamı, Rusya Şarkiyat okulunun esasçısı ve doğu kültürünü araştırıp tanıtan Mirza Kazimbey, hayatı boyunca Rusya, İngiltere, Danimarka,

Olcas Süleymanov

Fransa, ABD ve diğer ülke bilim akademilerinin fahri ve gerçek üyesi olmuştur. Daha sonra Kazimbey'in çalışmaları doğu medeniyetini öğrenmede büyük rol oynamıştır.

Azerbaycan şairi Mirza Şafi Vazeh'in eserleri Alman şairi ve şarkiyatçısı Fridrih Bodenştedt tarafından "Mirza Şafi'nin türküleri" (1851) ve "Mirza Şafi'nin mirasından" (1881) adıyla yayınlanmış, bu eserler tüm Avrupa'da rağbet görmüş ve eserlerin 150 baskısı yapılmıştır. Bu eserlerin şöhretini gören Bodenştedt eserlerde ufak tefek değişiklik yaparak kendi imzasıyla yayımlamaya başladı.

Türk şiirinin XX. yüzyıldaki ünlü ismi Nazım Hikmet'in serbest stilde yazılan şiirleri tüm dünyanın dikkatini Türk şiirine çekti. Hayatının büyük bir kısmını Sovyetler Birliği'nde geçiren Nazım Hikmet'in şiirleri birçok Avrupa diline çevrildi. Ayrıca Türk şiirinin ve edebiyatının önde gelen isimleri Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Reşat Nuri Güntekin ve Orhan Kemal'in eserleri dünyada büyük şöhret kazandı. Bunlarla birlikte

Cengiz Aytmatov

yakın geçmişte ünlü yazar Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülüne layık görülmesi Türk edebiyatının tüm dünyada takdir gördüğüne işaret eder.

Gurban Said imzasıyla yazılan ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) periyodundaki olayları konu alan "Ali ve Nino" romanı – ki bu eserin telif hakkının kime ait olduğu tartışmalıdır, genel kanaate göre romanın yazarı Muhammet Asad'dır - dünyanın en önemli dillerine çevrildi ve hala dünyada en çok okunan eserler arasındaki yerini korumaktadır.

Kısaca Orta Asya Türk edebiyatına bakılırsa Kazak edebiyatının önde gelen ismi ve edebiyat dünyasında çok büyük etki bırakan "Az i Ya" eserinin yazarı Olcay Suleymanov'un kaliteli çalışmalarından bahsedilebilir. Ve elbette ki eserlerinde günümüzün sosyal problemlerini ve ahlaki değerlerini konu alan ünlü yazar Cengiz Aytmatov'u da unutmamak gerekir. Onun eserleri dünyadaki birçok dile çevrildi ve eserlerinin bazıları en çok okunan romanlar arasında yer almaktadır. ❀

Kaynakça:

1. Ağaoğlu Ahmet. Üç Medeniyet, Bakü, 2006
2. Aus dem Nachlasse Mirza Shaffus. Berlin, 1881
3. Bamat Haydar. Garb medeniyetinin inkişafında Müslümanların rolü, Bakü, 1994
4. Banarlı Nihat Sami. Resimli Türk edebiyatı tarihi, cilt 1, İstanbul, 1987
5. Caferoğlu Ahmet. Türk Kavimleri, Ankara, Türk kültürünü araştırma enstitüsü, 1983
6. Caferoğlu Ahmet. Türk dili tarihi, İstanbul, 2000
7. Die Lieder des Mirza Schaffus, Berlin, 1851
8. Fridrix Bodenştedt. Mirza Şafi Hakkında hatıralar ("Şarkta bin bir gün" kitabından), Bakü, 1987
9. Güngör Erol. Tarihte Türkler, İstanbul, 1989
10. Kabaklı Ahmet, Türk edebiyatı, cilt II, İstanbul, 1994
11. Kazem bek Mirza. İzbranniye Proizvedeniye (Seçilmiş Eserler), Bakü, 1985
12. Köprülü M. F. Türk edebiyatı tarihi. İstanbul, 1986
13. Laszlo Rasonyi. Tarihte Türkler (II. Baskı), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988
14. Alishir Nevai, Mecalisün-Nefayis, 1995
15. Russkaya i Yevropeyskaya pečat o Mirza Fatali Ahundove (Mirza Fatali Ahundov ile ilgili Rus ve Avrupa'da çıkan neşriyatlar), düzenleyen: S. Tagizade. Bakü, 1987